

ГЕОРГИ БАКАЛОВ – ... И ЛЕКСИКОГРАФ*

„Георги Бакалов е един от най-известните български литературни критици, естет, преводач, оратор, блестящ публицист и полемист“ – това четем на първите редове на една от последните издадени книги, посветени на личността Георги Бакалов [Бъчваров, Андреев 1989: 5]. На стр. 79 от същата книга се отбелязва „Почти всички, които са писали за него [за Г. Бакалов], го окачествяват като „критик-войн“, „страстен публицист“, „пропагандатор и организатор“ и т.н. Но той е още и редактор, и оратор, и педагог“. Пак там се посочва, че изпод перото на Георги Бакалов са излезли 2100 оригинални и преводни публикации, а в скоби се уточнява – книги, статии, брошури [Бъчваров, Андреев 1989: 80]. Започнах с цитати, защото не само в тази, но и в други книги, посветени на творчеството на Георги Бакалов, не се споменава нищо за лексикографската му дейност, дори не става ясно, дали въобще в това внушително число – 2100, са включени речниците, които той създава.

Ще си позволя да се отклоня за момент от темата, като отбележа, че преди известно време, пак във връзка с годишнина, ми се наложи да се запозная по-подробно с живота и дейността на Владимир Иванович Дал. Няма съмнение, че всички тук присъстващи познават Дал по неговия речник, но са малцина тези, които знаят, че той всъщност по професия е лекар и е един от първите изключително способни военно-полеви хирурзи, оперирал дори десетки български войници по време на Руско-турската война, че той е висш държавен служител с богата кариера в Министерството на вътрешните работи на Русия, че „между другото“ е и талантлив писател – 10 тома събрани съчинения! Тези и още редица други резултати от дейността на Дал остават в сянката на речника „Словарь живого великорусского языка“.

Ако се обърнем към творчеството на Бакалов, ще останем с подобно впечатление: изявите на тази разностранна личност са толкова

* Доклад: Научна конференция „Георги Бакалов – обществен деец, преводач и издател“, РКИЦ, София, 26 ноември 1998.

много и толкова ярки, че двата речника, които той прави, почти не се забелязват. *А това са Два речника!* или по друг начин казано: *А това са два Речника!*

Речникът е интересен феномен. Създаването на речник е специфичен вид работа, която едни смятат за робски труд, други – за върховно удоволствие; някои го признават за висококвалифицирана научна дейност, а други, смятайки го за занаят, мислят, че му принасят достойнствата. Така или иначе, не са малко, но и не са много хората, които доброволно се поробват и с удоволствие дават всичко от себе си, за да направят нещо толкова необходимо в различните сфери на живота – речник. Един от тях е Георги Бакалов.

В предговорите към двата свои речника ([Бакалов 1938], [Бакалов 1939]) той изрично подчертава, че преследва чисто практически цели и че съставя руско-български и речник на чуждите думи в отговор на възникналата необходимост от появата на нови такива. Георги Бакалов разбира речника като „най-същественото пособие за изучаване на език“, а изучаването на руския език като „една необходимост за всеки българин, който милее за своето образование“ [Бакалов 1945: VII], защото руският език се е превърнал в един от „нужните интернационални езици“, защото „на руски се превежда всичко по-ценно от литературата и науката на другите страни“. Все констатации, против които не бихме могли да възразим особено като се има предвид, че са отнесени към края на 30-те години на нашия век. Не възразяваме и против становището на Бакалов за близостта на руския и българския език, но по-важното в случая е (и това заслужава особено внимание), че той ясно формулира характера на тази близост, а именно: „близостта на руския и българския езици не значи тяхната еднаквост. Колкото и близки да са те, все пак помежду им има толкова различия, че се налага едно усилено изучаване на руски език от наша страна. Подценяването на тия различия е карало и кара мнозина недобросъвестни писачи да наплодяват с преводи от руски нашата литература, без да имат елементарни познания по руски език“ [Бакалов 1945: V]. Това звучи достатъчно актуално и за съвременната руско-българска лексикография и въобще за двуезичната лексикография на близкородствени езици. С това свое разбиране Бакалов пристъпва към рабо-

тата върху речника. Той прилага диференциален принцип в подбора на корпуса от изходни руски думи. Извън речника остават всички онези думи, които Бакалов смята за „буквално общи с българските и не се нуждаят от обяснения“ [Бакалов 1945: VII]. Това е едно напълно оправдано решение при съставянето на речник на два близкородствени езика, каквито са българският и руският, още повече че в предхождащите го речници този принцип също се прилага (такъв подход е използван впоследствие с успех в значително по-съвременен вариант от изтъкнатия наш лексикограф Сергей Влахов в неговия „Малък руско-български речник“ [Влахов 1970]).

Преди руско-българския речник на Бакалов са издадени вече няколко речника: „Словарь русско-болгарский“ в състава на „Карманная книга для русских воинов, находящихся в походах против турок по болгарским землям“, в корпуса на който са включени около 2500 думи [Филаретов 1854]; „Кратък руско-български речник, съставен и издаден от Т. Коджов“ (14 000 думи) [Коджов 1885]; „Пълен руско-български речник, съставен от Г. Кърджиев“ (19 000 думи) [Кърджиев 1893]; „Пълен руски-български речник, съставен от П. Гъбюв“ (25 000 думи) [Гъбюв 1900]; „Пълен руско-български речник, съставили по Даль, Макарон, Павловский и др. Д. Благоев и Г. Миндов“ (обем на словника 45 000 думи) [Благоев, Миндов 1914]. С всички тези речници Бакалов е добре запознат. В предговора към своя речник той дава кратък коментар за всеки един от тях, като отбелязва достойнствата им и някои несполуки. Най-голямо внимание обръща на Благоево-Миндовия речник и подчертава, че този труд „отлично е вършел своята служба в течение на четвърт столетие“. Бакалов, както и много други българи, които работят с руска литература по това време, чувстват „големи затруднения да се ориентират в един език [руския], претърпял толкова изменения. Заедно с измирането на стария живот, със собствените нему понятия и език, се ражда и развива нов живот, който носи нови понятия и създава свое езиково богатство. Не толкова изчерпването на Благоево-Миндовия речник, но главно неговото несъответствие с днешния руски език прави необходимо създаването на нов речник, за новия руски език, обяснен с новия български език, – и той от своя страна значително обогатен през

последното четвъртвековие“ [Бакалов 1945: VII]. Ръководейки се от реалностите и използвайки новите за онова време речници на руския език, Бакалов включва в словника на своя речник всички нови думи, появили се в руския език през последните години, фиксира появата на нови значения на съществуващи думи и същевременно изважда от словника думи (или отделни значения), които са излезли от употреба поради една или друга причина. Тях, последните, Бакалов сравнява с окапващи изсъхнали листа от живото дърво на развиващия се език. В речника не са включени и заемки от други езици в руския, които са възприети и от българския, тъй като те (според автора) могат да бъдат намерени в речниците на чуждите думи. Бакалов включва като самостоятелни речникови единици съкращения, които имат широка употреба в Съветския съюз през този период, като ги снабдява само с буквален превод, без да се впуска в подробни обяснения от енциклопедичен тип. От всичко това личи, че Бакалов се стреми да създаде *пълен* руско-български речник, който в същото време да не е обемен.

Пак в стремежа си за максимална краткост съставителят не дава пространни обяснения и излишни примери; отделните значения не се номерират, а се разграничават с помощта на „точка и запетая“. В речниковата статия не се включват граматическа информация и стилистични бележки. Тези съзнателно пропуснати от автора данни се допълват от редактора на второто издание на речника – Андрей Петрович Евдокимов през 1951 г. [Бакалов 1951]. Наред с последователно даваната граматическа информация речникът е допълнен с нови думи и нови значения, уточнени са значенията на много думи въз основа на излезлите речници на руския език на С.И. Ожегов [Ожегов 1949] и Д.Н. Ушаков [Ушаков 1935]. Използвани са и речниците на Д. Благоев и Г. Миндов [Благоев, Миндов 1914], С. Чукалов [Чукалов 1938] и Цв. Минков [Минков 1938]. Като приложение след основното речниково тяло, под заглавие „Кратка руска граматика“, подготвена от Н.М. Дилевски, се дават фонетичен и граматически очерк на руския език. Трябва да се отбележи, че в този си вид речникът на Бакалов придобива качества на един много добър справочник, преследващ учебни цели и в много отношения удовлетворяващ потребностите на времето. Това обяснява и последвалите му издания, с тиражи от по 30 000 екземпляра.

За илюстрация на казаното ще приведа няколко речникови статии:

частый чест, гъст

церковь черква, църква

чай чай; вероятно, май; **он, чай, дома** – той вероятно си е вкъщи (тук, както се вижда, авторът събира в една речникова статия два омонима);

цып-цып! пили-пили! (за викане на кокошки)

иждивенец живущ на чужда издръжка

купец търговец; търговски кораб; **красный купец** – работник в съветския търговски апарат

запросто съвсем просто; без церемонии

катись! хайде, да те няма, махай се оттук (в речника са поместени и редица разговорни и просторечни думи и изрази);

отправлять изпращам, отправям; изпълнявам, извършвам, упражнявам; **-ся** тръгвам, отивам

идиш еврейски жаргон (в речника има и редица неточности)

В някои речникови статии Бакалов дава ценна енциклопедична информация, например:

Запорожская Сечь – казашка войска от 15–17 в., с главен лагер около праговете на Днепър

Купала – Иван-Купала Еньовден

катенька – сторублева банкнота (с лика на Екатерина II)

В словника на речника са включени много съкращения:

Немреспублика – Автономна съветска социалистическа република на крайволжките немци;

Наркомпочтель народен комисариат по пощите/телеграфите и радиовръзката (остаряло: вж. Наркомсвязь)

ВЧК Всеруска извънредна комисия за борба с контрреволюцията, чека;

КУБУ Комисия по подобряването живота на учените

Една година след публикуването на руско-българския речник на Георги Бакалов излиза и неговият „Енциклопедичен речник на чуж-

дите думи“ [Бакалов 1939]. Той също има няколко издания (I – 1939; II – 1946; III – 1948; IV – 1949) и се ползва с голяма популярност.

Той се предхожда от „Речник на чуждите думи в българския език“ на Стефан Младенов, изтъкнат български индоевропеист [Младенов 1932]. Какво налага няколко години по-късно Г. Бакалов да се заеме с нелеката задача да направи речник на чуждите думи? Отговор дава самият автор на речника: речници на чуждите думи „би трябвало да се издават по-често, тъй като много усилено и непрекъснато е нахлуването на нови понятия в България, които търсят съответния начин на изказване и го намират преди всичко в чуждите думи, отговарящи на тези понятия“, и по-нататък: „Без да говорим за обществения, политическия, икономическия, научния, литературния международен живот, чийто бърз темп се отразява у нас с нашествието на маса нови думи, достатъчно е да обърнем внимание на вътрешното развитие на страната... редица нови клонове на индустрията у нас съвсем слабо са засегнати в нашата речникарска литература“ [Бакалов 1949: 5]. В българския език през този период навлизат много думи от немски, френски, английски, но не са малко и тези, които идват от руски. Ето защо подготовката и издаването на един такъв речник на основата на „Словарь иностранных слов“ (1937) [Петров 1937] е една необходима актуализация на речника на Ст. Младенов. От друга страна, издаването на такъв речник помага на Г. Бакалов да предостави на българския читател информация от областта на обществено-политическата терминология, която по друг начин едва ли би могла да стигне до него по онова време. В четвъртото издание на речника, което излиза през 1949 г. в тираж 20 000 екземпляра, редакторите Жан Франсез и Екатерина Пеева уточняват някои понятия и спокойно фиксират цитатите на класиците на марксизма-ленинизма, което не би могъл да направи Бакалов през 1939 г.

Не трябва да се мисли обаче, че разглежданият речник е речник на политическата терминология. Това далеч не е така. В него, от една страна, намира своето място нова лексика от областта на естествознанието, медицината, точните науки, а от друга – в словника са включени стотиците заемки от турски език, които постепенно излизат от употреба в книжовния език, но без тяхно знание „опитайте се да че-

тете предосвобожденския печат, пък и след Освобождението, такива писатели като например Захари Стоянов, и вие ще разберете всичката необходимост от вмъкването на турските думи в нашия речник, и то в размер малко по-широк, отколкото това е правено в досегашните речници за чужди думи“ [Бакалов 1949: 5].

Речникът на Бакалов, както личи от заглавието му, не е чисто лингвистичен, а е с енциклопедични елементи. Но и тук, както и в своя руско-български речник, Г. Бакалов се стреми към възможно най-голям словник в рамките на възможно най-малък обем. Това води до пределна краткост на речниковите статии. В тях са включени само тълкувания с енциклопедичен характер и не се дава информация за произхода на думата, тъй като авторът, изхождайки от преследваната от него чисто практическа цел, а именно: „да даде точното, изразено в сбита форма значение на думата, освободено от всякакъв излишен баласт“, смята, че предоставената информация е достатъчна за ефективното използване на речника.

Като отделна част в основното тяло на речника Бакалов извежда употребявани в българския език думи и изрази на латиница. Това е една информация, която авторите невинаги включват в своите речници, но която е изключително полезна и мястото ѝ е точно в този тип речници. Бакалов помества около 700 речникови единици. Тук срещаме както често употребяваните: **ad absurdo**; **addio**; **ad hoc**; **a la guerre com a la guerre**; **com il faut**; **en passan**; **no passaran**; **non-sens**; така и по-рядко употребявани, като:

avis rara (рядка птица); **sic transit gloria mundi** (така преминава земната слава); **intelligenti pauca** (на разбираня човек малко думи му стигат).

За да се получи представа за речника, си позволявам да дам някои речникови статии:

йонийска философия – другояче Милетска философска школа – най-ранната материалистическа философска школа в стара Гърция (VI в. пр.н.е); представителите на тая школа смятали за основа на вселената единната подвижна материя [Бакалов 1949: 299];

йоний – радиоактивен химически елемент Јо, атомно тегло 230,5; изпуска бета лъчи и гама лъчи; вероятно е продукт от разпада на урана [Бакалов 1949: 299];

идеология – обществено съзнание, миросглед, система от идеи и възгледи; политически, философски, правни, художествени и др. възгледи; и-та, която се определя най-вече от условията на материалния живот на обществото и е отражение на общественото битие в съзнанието, на свой ред активно въздейства върху развитието на обществото, като подпомага това развитие (прогресивна и.) или го спъва (реакционна и.); в класовото общество идеологията е класова; господстващата идеология изразява и защитава интересите на господстващата класа; и-та на работническата класа е марксизмът-ленинизмът [Бакалов 1949: 266];

Дулцинея – поетично име, измислено от дон Кихот (вж. **дон-кихотство**) за кръчмарската слугиня Алдонса, избрана от него за „дама на сърцето му“; в ирон. смисъл – възлюбена [Бакалов 1949: 218];

лексикограф – речникар; речникописец, съставител на речник; специалист по лексикография.

Тук има и такива речникови единици, които не бихме могли да намерим в други български издания, защото те са тясно свързани с действителността в Русия и Съветския съюз и справедливо не намират място в нашите справочници:

кабала – в Русия през XIV–XVII в. – договор за заем, според който длъжникът изпадал в най-тежката феодална зависимост при забавяне на изплащането; робство (ср. **кабала** – еврейско религиозно мистично учение...)

кабарга – мускусен бик, въди се в планините на Средна Азия

кабардинка – висока шапка; черкезки танц

Речниците на Г. Бакалов са фиксирани изключително интензивен период в развитието на руския и българския език, те представляват богат материал за изследване от гледна точка на историята и развитието на двата езика.

В рамките на това изследване едва ли е необходимо, едва ли е възможно и едва ли е нужно да се прави подробен лингвистичен анализ на представените два речника на Г. Бакалов, тъй като е известно, че и на най-добрия речник може да се намерят много и от най-различен характер недостатъци и че ги намират не само специалистите, но и всички, които използват речника. Но също така е известно, че речникът е като часовника: „Да имаш неточен часовник, е по-добре, отколкото да нямаш никакъв. Дори и за най-добрите не можем да твърдим, че са абсолютно точни“ (цит. по Самуел Джонсън [Городецкий 1983: 5]).

С участието си в тази конференция бих искала да изразя възхищението си от личността на Георги Бакалов, която, изпълнена с толкова много енергия и ентузиазъм, наред с всичко онова, за което тук се спомена, е оставила след себе си и два речника.

ЛИТЕРАТУРА

Бакалов 1938	Бакалов Г. Пълен руско-български речник. София: изд. П. Глушков, 1938. 392 с.
Бакалов 1939	Бакалов Г. Енциклопедичен речник на чуждите думи. София: изд. П. Глушков, 1939. 784 с.
Бакалов 1945	Бакалов Г. Пълен руско-български речник. София: Хемус, 1945. VIII, 360 с.
Бакалов 1949	Бакалов Г. Речник на чуждите думи. София: Наука и изкуство, 1949. 832 с.
Бакалов 1951	Бакалов Г. Пълен руско-български речник (под редакцията на А.П. Евдокимов). София: Наука и изкуство, 1951. IX, 488 с.
Благоев, Миндов 1914	Благоев Д., Миндов Г. Пълен руско-български речник. София: Глобус, 1914. 698 с.
Бъчваров, Андреев 1989	Георги Бакалов. Живот и дейност (под ред. на М. Бъчваров, К. Андреев). София: БАН, 1989. 92 с.
Влахов 1970	Влахов С. Малък руско-български речник. София: Наука и изкуство, 1970. 588 с.
Городецкий 1983	Городецкий Б.Ю. Проблемы и методы современной лексикографии. Вступительная статья // Новое в за-

- рубержной лингвистике. Вып. 14. Проблемы и методы лексикографии. Москва: Прогресс, 1983. С. 5–22.
- Гъбюв 1900 Гъбюв П. Пълен руско-български речник. Търново: книж. Е. п. Христов, 1900. II, 797 с.
- Данчева 1963 Данчева Й. Георги Бакалов. Биобиблиография. София: Наука и изкуство, 1963. 239 с.
- Еленков 1983 Еленков К. Георги Бакалов. Литературно-критически очерк. София: Български писател, 1983. 235 с.
- Коджов 1885 Коджов Т. Кратък руско-български речник. Пловдив, 1885. Кн. 1–3. 275 с.
- Кърджиев 1893 Кърджиев Г. Пълен руско-български речник. София: изд. Н. Пиперов, 1893. VIII, 468 с.
- Минков 1938 Минков Цв. Руско-български речник. София: Факел, 1938. 476 с.
- Младенов 1932 Младенов Ст. Речник на чуждите думи в българския език (с обяснения за произхода и състава им). София: Хемус, 1932. VII, 605 с.
- Ожегов 1949 Ожегов С.И. Словарь русского языка. Москва: ГИИНС, 1949. XVI, 968 с.
- Петров 1937 Словарь иностранных слов (под ред. Ф.Н. Петрова). Москва: ОГИЗ, 1937. 724 с.
- Ушаков 1935 Толковый словарь русского языка (под ред. Д.Н. Ушакова и др.). Т. 1–4. Москва: ГИИНС, 1935–1940. Т. 1. LXXVI, 1562 стб.; Т. 2. 1040 стб.; Т. 3. 1424 стб.; Т. 4. 1503 стб.
- Филаретов 1854 Филаретов С. Карманная книга для русских воинов, находящихся в походах против турок по болгарским землям. СПб.: тип. Императорской академии наук, 1854. II, 164 с.
- Чукалов 1938 Чукалов С. Пълен руско-български речник. София: Казанлъшка долина, 1938. VII, 787 с.